

FRONTIERELE EUROPEI: ISTORIE ȘI ACTUALITATE

Se succed cu o anumită ritmicitate perioade în care tema frontierelor se impune cu o intensitate ridicată în atenția mediilor academice. Senzația care câștigă teren în opinia publică este aceea că, dintr-o dată, istorici, geografi, dar și sociologi, politologi, antropologi și lingviști își descoperă preocuparea pentru frontiere, pe care vor să le cunoască în profunzime, nu numai în forma lor topografică, dar și în perspectiva unor semnificații teoretice mai simple sau mai complexe.

De regulă, aceste procese intelectuale se produc când frontierele, cu vechile lor aliniamente și cu vechea lor susținere politică, sunt puse sub semnul întrebării, alte trasee și alte concepții ivindu-se la orizont. În realitate, cei mai atenți sunt oamenii de stat; savanții vin în întâmpinarea interesului lor răspunzând unor solicitări, sau din intuiție. Aceasta nu înseamnă că toți cercetătorii s-au apropiat de „frontiere” mobilizați de comandamente naționale sau transnaționale.

Un reflex elementar al unui student care își asumă sau căruia i se încredințează tema studierii frontierelor este acela de a recurge în prealabil la o enciclopedie serioasă. Cea mai mare surpriză o furnizează *Encyclopædia Britannica*, ce nu conține termenul ca atare cu semnificația lui directă, ci doar sintagme aplicate: *border balad*, *boundary ecosystem*, *boundary stone* și *frontier humor*¹. Aceeași experiență o oferă *Encyclopædia Universalis*, în care termenul *frontière* nu apare decât incidental și indirect, în articole dedicate altor teme². O compensație vine totuși din partea unui instrument analog prestigios, *Grand Larousse encyclopédique*, în care articolul intitulat „Frontière” oferă toate datele necesare inițierii unei studieri sau a unei cercetări. Elementul ca atare, derivat din cuvântul „front”, este definit drept „limită separând două state, două diviziuni administrative, două regiuni caracterizate prin fenomene fizice sau umane diferite.” Bazat pe o literatură științifică serioasă, *Grand Larousse* se referă la perioadele istorice mai îndepărtate, pentru care lipsa necesității, dar și a mijloacelor tehnice (hărți exacte etc.), explică absența frontierelor lineare stabile. Unitățile politice erau adesea suprapuse sau întrepătrunse, eventual separate de zone nelocuite: păduri, mlaștini sau pustietăți.

Frontierele, ca delimitări politice exacte sunt apariții concomitente cu procesul de instituire a statelor moderne. Fundamentarea lor juridică constă, în cea mai mare măsură, în tratatele de pace semnate în congresele de la Viena (1815) sau Paris (1856, 1919-1920, 1947)³. Istoria frontierelor este adesea istoria

¹ *The New Encyclopædia Britannica*, vol. 2 (Auckland, Londra, Madrid, Manila, Paris etc.: Encyclopaedia Britannica, Inc., 1994), 382; vol. 5, 22; vol. 14, 1177; vol. 27, 59.

² *Encyclopaedia Universalis*, 28 vol. (Paris: Encyclopædia Universalis France S.A., 2002).

³ Imanuel Geiss, „Frontières et périphéries dans l'Europe moderne et contemporaine”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 19, I (2015): 5-11

războaielor unui stat, a fenomenelor de expansiune sau de regres teritorial. Formarea lor în condiții de confruntare, când comunități umane întregi sau părți din ele erau aruncate de la un stat la altul, a făcut ca aceste demarcații, chiar consacrate istoric, să coincidă arareori cu limitele naționale. *Grand Larousse* opune frontierele stabile, rămase timp de sute de ani pe aceleași aliniamente, exemplificând cu delimitarea dintre Franța și Spania, celor fluctuante, împinse într-o parte și în alta de popoare angajate în războaie care durează de sute de ani. Pentru acestea din urmă este oferită ca exemplu Europa Central-Estică. Nu lipsesc din articol nici referirile la frontierele naturale⁴.

De la al Doilea Război Mondial încoace s-a văzut că frontierele naturale nu mai pot fi investite cu vreo eficacitate defensivă strategică. Crestele montane, fluviile, mările și chiar oceanele nu mai constituie obstacole în fața armamentelor și a vehiculelor militare actuale. Totuși, frontierele naturale ocupă de vreo două secole și jumătate un loc privilegiat în mitologia națională și nu se lasă dislocate cu ușurință. Jean-Jacques Rousseau considera în 1761 că munții, mările și fluviile care marchează frontierele unei națiuni par să-i susțină grandoarea. Ierarhia politică a Europei, credea el, este într-un anume fel opera naturii. Genevez prin naștere, stabilit în Franța, el se referea cu satisfacție la faptul că patria sa de adopție este delimitată de Alpi, Rin, Mare și Pirinei⁵.

„Frontierele Franței sunt marcate de natură - declara Danton în ianuarie 1793. Noi ajungem la toate, pe cele patru laturi ale orizontului, la Ocean, la Rin, la Alpi și la Pirinei”.

Frontierele naturale pot fi pentru o națiune niște limite ideale, imposibil de atins într-un moment istoric dat. Ca simbol al identității naționale ele pot fi încărcate cu sacralitate⁶; nu degeaba politologii vorbesc adesea despre naționalism ca despre o „religie politică”.

În viziunile teritoriale ale lui Ion I. C. Brătianu din timpul Primului Război Mondial, reflectate în imaginarul colectiv național, România Mare era delimitată de Nistru, Prut, Tisa, Dunăre și Marea Neagră. Irealizabile în practică, aceste frontiere s-au refugiat într-un ideal care hrănește nostalgii până în zilele

L'établissement des frontières en Europe après les deux guerres mondiales: Actes des colloques de Strasbourg et de Montréal (juin et septembre 1995) / The Establishment of European Frontiers after the Two World Wars: Proceedings of the International Conferences Strasbourg and Montreal (June and September 1995), ed. Christian Baechler, Carole Fink (Berna, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Paris, Viena: Peter Lang, 1996), 14-15.

⁴ *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes*, vol. 5 (Paris: Librairie Larousse, 1962), FRO.

⁵ J. J. Rousseau, *Extrait du projet de paix perpétuelle de monsieur l'abbé de Saint-Pierre* (s.l., 1761), 41, 48, accesat la 20 septembrie 2015, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64404880/f11.image>; Michael Metzeltin, „Geneza frontierelor în Europa și valoarea lor emoțională”, în *Identitate de frontieră în Europa largită: Perspective comparate* (Iași: Polirom, 2008), 29-30.

⁶ Emmanuel Gonon, „Frontière et territoire: Une symbiose incertaine”, în *Le territoire pensée. Géographie des représentations territoriales*, ed. Frédéric Lasserre, Aline Lechaume (Québec: Presses de l'Université du Québec, 2003), 65-66.

noastre.

Cu o aplecare profundă asupra temei, Imanuel Geiss constată că Europa este străbătută de o diversitate de frontiere: politice-convenționale, naturale, culturale, religioase, cărora le putem adăuga pe cele lingvistice. El se referă însă la o categorie în aparență mai greu de definit: „frontierele structurale” aflate sub semnul duratei lungi. Dispărute din memoria populară, acestea au totuși o recurență surprinzătoare, dovedindu-se mai longevive decât frontierele statale care apar și dispar. Între ele pot fi consemnate *limes romanus*, în traseul căruia Dunărea joacă un rol atât de important, sau delimitarea între Occidentul catolic și Orientul ortodox⁷.

Frontierele rămân și astăzi elemente fundamentale ale identităților naționale și încă nu este previzibil viitorul în care ele vor cădea în desuetudine. În actualitate, numeroși autori și strategii procesului de integrare europeană vorbesc, pentru a cita sintagma lui Nicolae Titulescu, despre „spiritualizare a frontierelor”. Nu același lucru se poate spune despre geopoliticienii care s-au succedat de la sfârșitul secolului al XIX-lea până în 1945 și care au teoretizat frontierele în termeni de suveranitate, autoritate sau forță. Unul dintre pionierii domeniului, germanul Friedrich Ratzel⁸, promotorul unei teorii organiciste, asimila evoluția statului cu cea a unei ființe vii, care trece prin faze de creștere și de descreștere. Prin urmare, frontierele unui stat aflat în expansiune înaintază în teritoriile statelor vecine mai slabe⁹. Geograful francez Jacques Ancel (1882-1943), cunoscător al Balcanilor, a intrat în polemică cu autorii germani, negând rolul frontierelor în ierarhizarea statelor, afirmat de aceștia. El a minimalizat, de asemenea, validitatea modelului frontierelor naturale și al celor istorice. Având în vedere națiunea, nu statul, Jacques Ancel rămâne totuși în termenii viziunii organiciste, referindu-se la frontiere ca indicatori ai vitalității sau ai anemiei, ai armoniei interioare sau ai febrilității corpului național¹⁰. Cu reprezentantul român al domeniului, George Sofronie¹¹, ieșim din frontul geografilor și intrăm

⁷ Geiss, „Frontières et périphéries”, 8-10.

⁸ Friedrich Ratzel (1844-1904), geograf și etnograf german, a contribuit la constituirea ambelor discipline în forma lor modernă. El a creat conceptul *lebensraum*, spațiu vital, care exprimă relația comunităților umane cu ariile spațiale în care evoluează. Ratzel a teoretizat tendințele unui stat de a-și extinde sau de a-și restrânge frontierele în funcție de procesele de dezvoltare sau regres prin care trece. Totuși, preluarea conceptului *lebensraum* de regimul nazist s-a bazat într-o măsură importantă pe interpretarea dată termenului de politologul suedez Rudolf Kjellén. Ratzel a avut o preocupare specială pentru studierea migrărilor umane, a schimburilor culturale și a influențelor mediului fizic asupra omului. El s-a raportat critic la teoriile lui Charles Darwin. *The New Encyclopædia Britannica*, vol. 9, 955.

⁹ Friedrich Ratzel, *Politische Geographie* (München, Leipzig: Verlag von R. Oldenburg, 1897), accesat la 22 septembrie 2015, <https://archive.org/stream/politischegeogra00ratzuoft#page/714/mode/2up>.

¹⁰ Jacques Ancel, *Géographie des frontières* (Paris: Gallimard, 1938); Veronica Dumitrașcu, *Frontiere și civilizații. Frontiera estică a Uniunii Europene: aspecte geopolitice și identitare* (București: RAO, 2013), 19.

¹¹ George Sofronie (1901-1961) a urmat cursurile Universității din Iași. Licențiat în drept (1922),

în cel a juriștilor. El a fost marcat de două conjuncturi: calitatea de specialist în drept internațional și faptul că textele sale despre frontiere datează din perioada ascensiunii revizionismului și a celui de-al Doilea Război Mondial, când România a suferit diminuări teritoriale severe. Studiile postuniversitare la Institutul de Drept Internațional din Paris l-au plasat în descendența autorilor francezi. Cu excepția lui Jacques Ancel, tot juriști au fost și cei pe care Sofronie i-a citat ca autorități în problema frontierelor: Paul Fauchille (1858-1926), Paul de La Pradelle (1902-1993), Robert Redslob (1882-1962) ș.a. Din această arie de specialitate provin și definițiile pe care autorul român le-a preluat pentru frontieră: „linie separând două suveranități teritoriale”, „limită circumscriind spațiul teritorial supus suveranității unei națiuni organizate într-un stat”, în fine, „o zonă teritorială ce diferențiază două competențe statale”. Caracterizările conceptuale reținute situează frontiera în domeniul dreptului intern, delimitarea teritorială constituind o obligație pentru o autoritate de stat, dar și în domeniul dreptului internațional, circumscrierile politico-teritoriale influențând relațiile dintre state. În privința practicii stabilirii și trasării frontierelor, normată de asemenea juridic, George Sofronie a sintetizat procedurile Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920): tratatul politic urmat de tratatul tehnic, apoi de intrarea în acțiune a comisiilor de demarcare¹².

Secolul XX a generat trei valuri de interes pentru frontiere, prin cele două războaie mondiale, apoi prin etapele de integrare care au dus la fondarea Uniunii Europene. Am putea aprecia că cel de-al treilea val este încă în curs de desfășurare.

Restructurarea sistemului frontierelor, îndeosebi în Europa Central-Estică, a fost tema centrală a Conferinței de Pace din 1919-1920. În linii generale, Conferința de la Paris din 1946-1947 a reconstituit frontierele trasate cu trei decenii în urmă, după bulversările teritoriale produse de statele revizioniste începând din 1938. Au existat însă și atunci suficiente excepții, între care înaintarea limitei vestice a Uniunii Sovietice și frontiera care a divizat Germania în două state cu sisteme politice opuse¹³.

apoi în litere (1923), a dobândit titlul de doctor în drept la Universitatea din București (1926). Obținând o bursă de la Fundația Rockefeller, a urmat cursuri postuniversitare la Institutul de Înalte Studii Internaționale din Geneva, apoi la Institutul de Drept Internațional din Paris (1926-1927). A devenit conferențiar (1928), apoi profesor (1934) de Drept Internațional Public la Facultatea de Drept din Oradea. Odată cu absorbirea acestei structuri de Universitatea „Regele Ferdinand I”, el a rămas titularul aceleiași catedre la instituția de învățământ superior din Cluj. După 1945, a continuat să ocupe funcții academice în Cluj și București. Opera lui George Sofronie cuprinde numeroase titluri încadrate în tematica activității sale universitare. Simina Ioana Balint (Goia), „Gheorghe Sofronie: Contribuții la o monografie” (rezumatul tezei de doctorat, Universitatea din Oradea, 2011), 2-3.

¹² Georges Sofronie, *Frontière et nation en droit international* (Sibiu: Centrul de Studii și Cercetări Privatoare la Transilvania, 1944), 9, 28.

¹³ Geiss, „Frontières et périphéries”, 16-18.

Aspirațiile unor națiuni spre o nouă statalitate, cărora le-au venit în întâmpinare relațiile din interiorul Antantei și principiul naționalităților promovat de Woodrow Wilson, au determinat apariția unor state naționale pe ruinele imperiilor dezmembrate de război. În plan politic, noile construcții suverane au marcat tot atâtea victorii ale ideii naționale. Au existat însă voci care au evidențiat consecințele multiplicării frontierelor. Noi puncte vamale, noi monede, sublinia ministrul german de Externe, Gustav Stresemann, în 1929, de la tribuna Societății Națiunilor, obstrucționează circulația mărfurilor și evidențiază faptul că Europa este incapabilă să-și instituie o structură economică continentală. Aceeași Societate a Națiunilor s-a străduit, fără succese consistente, să modereze impenetrabilitatea barierelor politice prin stimularea cooperării intelectuale și economice¹⁴.

Referindu-se la interesul pentru frontiere din ultima vreme, Romanița Constantinescu¹⁵ identifică printre motivații căderea Cortinei de Fier, dezmembrarea Uniunii Sovietice, a Iugoslaviei, am adăuga, a Cehoslovaciei, extinderea spre est a Uniunii Europene¹⁶. Ea semnaleză pătrunderea în lexicul de specialitate a unui nou termen, *limologia*, care nu este ușor de găsit în dicționare. Un lexicon digital recent îl definește sumar drept „studiul problemelor legate de frontiere, de stabilirea frontierelor”¹⁷.

La doi ani de la momentul în care Uniunea Europeană a devenit o realitate politică, prin aplicarea în 1993 a Tratatului de la Maastricht, s-au desfășurat lucrările unei conferințe internaționale cu doi poli: Montréal, iunie, și Strasbourg, septembrie 1995¹⁸. Au participat, cu unele excepții, seniori în domeniul cercetării geopolitice în perspectivă istorică. Autorii au întreprins o abordare retrospectivă a urmărilor celor două războaie mondiale. Dilema a cărei provocare au acceptat-o semnatarii studiilor poate fi formulată astfel: cum s-a putut ca secolul XX, o epocă de progrese tehnice impresionante, de propagare a culturii și a ideilor, să fie caracterizat totodată de o izolare fizică a comunităților umane printr-o proliferare fără precedent a frontierelor¹⁹.

¹⁴ Carole Fink, introducere la *L'établissement des frontières en Europe*, VIII.

¹⁵ Lector de limba și literatura română la Institutul de Romanistică al Universității Karl Ruprecht din Heidelberg.

¹⁶ Romanița Constantinescu, *Border studies - expansiunea unui câmp interdisciplinar*, cuvânt înainte la *Identitate de frontieră în Europa lărgită*, 7.

¹⁷ *Le dictionnaire Cordial*, accesat la 15 august 2015, <http://dictionnaire.cordial-enligne.fr/definition/Limologie>.

¹⁸ Christian Baechler (Université des Sciences Humaines de Strasbourg), Carole Fink (Ohio State University), Imanuel Geiss (Jacobs University, Bremen), Lloyd E. Ambrosius (University of Nebraska, Lincoln), William R. Keylor (Boston University), Jacques Bariéty (Université Paris-Sorbonne), Jasna Adler (Université de Genève), Jean Nouzille (Université Robert Schuman, Strasbourg). *L'établissement des frontières en Europe*.

¹⁹ Fink, introducere la *ibidem*, VII.

Nu se poate afirma că tema frontierelor a dispărut din preocupările cercetătorilor în următorul deceniu. Ea a fost reluată însă într-un context de o mare amploare în cadrul unui program al Uniunii Europene. Alături de CLIOHnet și de CLIOH-WORLD²⁰, CLIOHRES.net a fost un proiect susținut de Comisia Europeană în perioada 2005-2010. Cu participarea a 45 de universități, CLIOHRES.net a urmărit stimularea cercetării interdisciplinare și a învățământului în domeniul istoriei Europei, în scopul evidențierii diversității, dar și a legăturilor dintre comunități. Al cincilea grup tematic de activitate s-a numit *Frontiers and Identities*, și în doi ani a produs trei volume în care câteva zeci de articole au tratat conceptul de frontieră în cele mai diverse ipostaze: de la paradigma grupului tematic, enunțată mai sus (vol. I), la imaginarul frontierei și la contestarea identităților (vol. II), la frontierele identitare ale mediului urban în Evul Mediu și în epoca modernă, la frontierele între mediul urban și cel rural, între identitățile regionale (vol. III)²¹.

Deși este mai puțin probabil ca un specialist să se prezinte drept „limolog”, existența limologiei ca disciplină, cu reprezentanți distribuiți într-un interval de peste un secol, a impus delimitări conceptuale care au luat uneori forma unei adevărate semantici a frontierei. Așa cum o evidențiază Imanuel Geiss, termenul ca atare, „frontieră”, prezent în toate limbile moderne, *frontière* (fr.), *frontier* (engl.), *frontiera* (it.), *frontera* (hisp.) este un neologism. Din Evul Mediu a fost precedat de termeni cu semnificație militară: *frontline* (engl.), *frontlinie* (germ.) *ligne de front* (fr.). În secolul al XIII-lea, în limba franceză, *frontière* însemna pur și simplu „frontul militar”²². Ce poate fi mai sugestiv în acest sens decât următoarea definiție: „Un front militaire est une frontière contestée entre deux forces combattantes”. În epoca modernă, termenul s-a „demilitarizat”, dobândind cunoscuta denotație politică și diplomatică. Un alt termen cu origini foarte vechi în limbile slave a supraviețuit, găsindu-și locul în unele limbi moderne. Este vorba de *granica*, ce desemna inițial o zonă-tampon nelocuită între triburi. El a rămas până astăzi în limbile neoslave: *graniza* (pol.), *hranice* (ceh.), *granica* (bulg.) etc. A pătruns însă și în limba germană (*grenze*).

În limba română, cuvântul *frontieră* are o denotație tehnică, politică, fiind utilizat în zilele noastre și de cei care circulă în mod frecvent în alte țări. Termenul *graniță*, căruia dicționarele îi atribuie o origine bulgară, are o

²⁰ CLIOHnet (European History Network), accesat la 2 septembrie 2015, <http://www.clioh.net/>; CLIOH-WORLD, accesat la 2 septembrie 2015, <http://www.cliohworld.net/>.

²¹ *Frontiers and Identities: Exploring the Research Area*, ed. Lud'a Klusáková, Steven G. Ellis (Pisa: Edizioni Plus - Pisa University Press, 2006); *Imagining Frontiers: Contesting Identities*, ed. Steven G. Ellis, Lud'a Klusáková (Pisa: Edizioni Plus - Pisa University Press, 2007); *Frontiers and Identities: Cities in Regions and Nations*, ed. Lud'a Klusáková, Laure Teulière (Pisa: Edizioni Plus - Pisa University Press, 2008).

²² Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française (Le Petit Robert)* (Paris: Société du nouveau littré, 1968), 752.

încărcătură afectivă națională mai intensă, fiind utilizat, de exemplu, atunci când se discută despre intangibilitatea sau despre apărarea limitelor teritoriale ale țării. În aceiași termeni se poate discuta despre *hotar*, pătruns în limba română din maghiară (*határ*)²³.

*

Studiile cuprinse în volumul pregătit pentru publicare ilustrează toate determinările geografice, cronologice și tematice tratate în textul de mai sus. Zona aflată în atenția autorilor, Europa Central-Estică, supusă unor bulversări politico-militare majore, a suferit cele mai frecvente și cele mai drastice fluctuații ale delimitărilor frontaliere de pe întregul continent. Anexiunile sau secesiunile teritoriale, extinderea, dispariția sau metamorfozarea imperiilor sunt fenomene care au afectat comunitățile civile, dar pe care acestea din urmă nu au avut posibilitatea de a le contracara. Mai mult, precaritatea demarcărilor politico-teritoriale pare să aibă aici un caracter endemic, afectând prezentul și punând sub semnul întrebării viitorul; a se vedea statutul Peninsulei Crimeea și perspectivele de secesiune din Ucraina și Republica Moldova. Perioada vizată este cea a secolelor XIX-XX, în care un șir de „războaie orientale” urmate de cele mondiale au adus nenumărate dislocări de zone și de comunități umane. Toate aceste mutații deținând un substrat național, au avut de fiecare dată semnificația unei victorii pentru una dintre părți și a unei înfrângeri pentru cealaltă.

În plan tematic, volumul acoperă toată aria semantică a conceptului „frontieră”. Studiile tratează frontierele politico-statale, dar și pe cele identitare, culturale, spirituale, lingvistice sau de civilizație.

VALER MOGA

²³ Geiss, „Frontières et périphéries”, 4; Metzeltin, „Geneza frontierelor în Europa”, 23; Luďa Klusáková, Steven G. Ellis, „Terms and Concepts: 'Frontier' and 'Identity' in Academic and Popular Usage” în *Frontiers and Identities. Exploring the Research Area* (Pisa: Pisa University Press, 2006), 3-9.